

**Araştırma Makalesi**

**Başvuru:** 07.11.2021

**Kabul:** 18.11.2021

**Atıf:** Avcı, Mahmut. "Ütopya İçinde Distopya: Herbert George Wells'in 'Zaman Makinesi,'" *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 16 (Aralık 2021): 192-202.

# Ütopya İçinde Distopya: Herbert George Wells'in 'Zaman Makinesi'

Mahmut Avcı<sup>1</sup>

ORCID: 0000-0003-2993-7473

## Öz

Siyaset felsefesi içerisinde kendine yer bulan ütopyalar ve distopyalar, farklı dönemlerde bazı filozoflar tarafından çeşitli adlarla kaleme alınmışlardır. Filozofun yaşadığı dönemdeki siyasal ve sosyal durumlar onu arayışa iter ve geleceğe bakış açısı, ortaya koyacağı eserin içeriğini belirler. Ütopya adı altında yazılan eserler genellikle ideal bir toplum yapısı tasarlarlarken; distopyalar korku ütopyası anlamıyla karamsar bir toplum tablosu çizerler. H.G. Wells, ondokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başında yaşamış İngiliz edebiyatçısı ve siyaset kuramcısıdır. Pek çok eser vermiş olan düşünür, ütopya ve distopya türünden eserler de yazmıştır. Yaşadığı dönemde pozitif ve deneysel bilime dönük çalışmaların popülerliği düşünürün eserlerine yansımış, bilimsel verilerle iç içe eserler yazmaya çaba göstermiştir. Bu makalede incelediğimiz eseri ise, dönemi açısından parlak bir buluş olan zaman makinesi ile gelecek zamana giden bir gezginin gittiği dönemdeki toplum yapısını işler. Darwinist ve bilimsel sosyalist görüşlerin etkisi ile eseri yazan Wells, bize ütopya içerisinde distopyayı göstermeye çalışır. Bu iç içelik, makalenin konusunu orjinal hale getirmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Felsefe, Ütopya, Distopya, H. G. Wells, Zaman Makinesi.

## Distopia Within Utopia: Herbert George Wells' *Time Machine*

### Abstract

Utopias and dystopias, which find their place in political philosophy, have been written by some philosophers under various names in different periods. The political and social situations of the philosopher's life push him to seek, and his perspective on the future determines the content of the work he will reveal. Works written under the name of utopia generally design an ideal social structure; dystopias paint a pessimistic picture of society in the sense of fear utopia. H.G. Wells was an English writer and political theorist who lived in the late nineteenth and early twentieth centuries. The thinker, who has produced many works, has also written works of utopia and dystopia. The popularity of positive and experimental science-oriented studies was reflected in the works of the thinker, and he made an effort to write works intertwined with scientific data. The work we examine in this article, on the other hand, deals with the social structure of a traveler going to the future with the time machine, which is a brilliant invention for its period. Wells, who wrote the work under the influence of Darwinist and scientific socialist views, tries to show us dystopia within utopia. This intertwining makes the subject of the article original.

**Key Words:** Philosophy, Utopia, Dystopia, H. G. Wells, The Time Machine.

1 Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. [mahmut.avci@usak.edu.tr](mailto:mahmut.avci@usak.edu.tr)

## Giriş

İnsan medeniyeti nasıl başladı ve nereye doğru evrilmektedir? İnsanlık gerçekten de bütün zaaflarını yenerek mutlu bir toplum oluşturabilir mi? Mutlu sonla biten filmlerdeki gibi mutluluğun sürekliliği söz konusu mudur? Bu sorulara verilecek cevaplar hiç şüphesiz hem geçmişe dair bilgimizi hem de geleceğe dair tasavvurumuzu etkileyecektir. Etkilenen bu tasavvur yazıya döküldüğünde insan hakkında iyi ya da kötü beklentilerimiz de ifade edilmiş olur. İşte ütopyalarda ve distopyalarda ortaya konulmaya çalışılan tasavvur da tam olarak bunlardan oluşur.

Ütopyalar, realist olandan hareketle idealist olana ulaşmanın ürünleridir. “Korku ütopyası” anlamına gelen distopya ise ideal bir toplum tasavvurunu değil, bozulmuş bir toplum tasavvurunu işler. En nihayetinde ‘olmayan bir yerdeki’ olaylar işlendiği için ‘distopyalar’ da –nazire bile olsa- ‘ütopya’yla bağlantılıdır. Kumar bu konuya şöyle dikkat çeker:

“Ütopyada düzen ihtiyacı ile özgürlük arzusu, geniş ölçekli merkezileşmiş örgütlenmenin avantajları ile yerel özerklik ve bireysel yaratıcılık talepleri arasında genellikle çatışma halindeki çekişmeyi içermektedir. Elbette ki ütopya imkânsız başarılmak, bu çelişkileri aşmak ister. Böylece, mantıksal sonucuna ve son ucuna kadar şu ya da bu ilkeyi izlemenin bedelini ortaya çıkarır. Ütopyayı değerli kılan şeylerden biri de budur. Aslında başlıca öğretici faydalarından biri, modern toplumun ikilemlerini çözme girişimindeki bu idealizmi nedeniyle, ikilemleri çok canlı ve etkileyici bir biçimde betimlemesidir. Dahası kendi tarihi siyasi tartışmaya esaslı bir katkıdır. Çünkü ütopya, birbirine rakip ütopyalar üretmekle kalmıyor, vaat ettiği uzlaşmaya şiddetle meydan okuyan, diyalektik ve yine tek yanlı karşıtı olan karamsar antiütopyayı da ayağa kaldırıyor.”<sup>2</sup>

Ütopya türünden eserlerin felsefi, sosyolojik, psikolojik, tarihsel ve edebi değeri her zaman vardır. Bu bağlamda ütopyalar, kurgusal nitelikleri ile hem siyaset felsefesinde hem de edebiyatta önemli bir yere sahiptirler. Kurgu haddi zatında edebi yazıların en önemli unsurlarından biridir. Bir kurgunun düşünce ve yazı tarihinde yer edinebilmesi ise niteliği yüksek edebi bir yapıt olması ile mümkün hale gelebilir. Bu sebeple ütopya yazarları hem kurgusal olarak konuyu iyi işlemeli hem de edebi zevki üst noktaya taşımalıdır. Düşünce tarihine bakıldığında ütopya türünden eser vermiş filozof ve düşünürler, çağın şartları ile harmanlanmış bir kurgu oluşturmaya çaba göstermişler, dünya edebiyatının klasikleri kadar olmasa da felsefi ve edebi yazın içinde kendilerine bir yer bulabilmişlerdir.

İngiliz düşünür Thomas More (1478-1535) tarafından Latince “ou-topos (olmayan yer)” kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan ütopya, hem kendisinden önce hem de kendisinden sonra yazılmış olan bu tarz eserleri havi bir isim haline gelmiştir. More, yalnızca “ütopya kelimesini icat etmedi, ütopya kavramının içeriğini de icat etti.” Bu yeni kavram “bir kısmı edebi bir form; daha önemli kısmı ise, insani ve toplumsal dönüşümün olanaklarına yönelik yeni ve geniş kapsamlı bir anlayışı”<sup>3</sup> ifade ediyordu.

İdeal toplum tasavvuru, ütopyanın ana temasını oluşturur. Dolayısıyla ütopyalar, kontrollü bir toplum yaratma ve bunu ideal bir tasarım olarak gösterme üzerine kurgulanır. Bu kurgu ise geçmişten itibaren herhangi bir toplumda oluşmuş ve yer edinmiş siyasal ve sosyal düzenin iyi yanlarını alıp aksayan yönlerini düzeltme işlevini üstlenir. Ama bu kurgu sadece o toplum için değil sanki tüm insanlık içinmiş gibi sunulur. Doğal olarak düşünürün zihnindeki toplumsal yapı en mükemmel kurguyu içerdiği için her topluma örnek olmalıdır.

2 Krishan Kumar, *Ütopyacılık*, çev. Ali Somel. (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 84.

3 Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev. Ali Galip. (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006), 46.

Ütopya tasarımları, reel yaşama alternatif bir toplum düzeninde insana ait bütün ilişkileri yeniden düzenleme iddiası taşırlar. Bu türden esere pek çok örnek gösterilebilir. Platon'un "Devlet"i, Farabi'nin "Medinet-ül Fazıla"sı, Thomas More'un "Ütopya"sı, Tommaso Campanella'nın "Güneş Ülkesi", Francis Bacon'un "Yeni Atlantis"i bu yazın türünün klasikleri arasındadır.

Distopya terimi ise John Stuart Mill tarafından "kötü bir yer" anlamında kullanılmıştır. O, bu terimle "hayal edilebilecek en kötü yönetimi veya durumu, kaosu, savaşı ve zorbalığı ve gerçekleşmesini dilerken çok dikkatli olunması gereken bir ütopya" olarak nitelemiştir.<sup>4</sup>

Distopya'ların özellikle modern dönemden itibaren çokça yazıldığı rahatlıkla tespit edilebilir. Bu da modern dönemin insan üzerindeki olumsuz etkilerini göstermesi bakımından önemlidir denilebilir. Tek tip insan kurgusu ise distopik romanların en önemli konusudur. Teknolojinin kötüye kullanımı neticesinde baskın yönetici güç tarafından insanların tek tipe zorlanması, farklılıklarının törpülenmesi, bunaltıcı bir tahakkümle kontrol dışı 'insani' olan hiçbir duruma yer verilmemesi, suç ve ceza mantığının sistemin kontrolünü kaybetmeme üzerine kurulu olması, izin dışı iletişimin hatta konuşma ve düşünmenin neredeyse imkansızlaştırılması distopyalar hakkında bir kanı için yeterlidir. Bu yazın türünde ise Yevgeni İvanoviç Zamyatin'in "Biz"i, Aldous Huxley'in "Cesur Yeni Dünya"sı, George Orwell'in "1984"ü distopya klasikleri arasındadır.

Ütopya umut aşılarken, distopyalar karamsarlık aşılır. Bu meyanda distopya yapıtlarının, ütopya-ları tersten taklitle geliştiği söylenebilir. Bilim ve teknik imkanlardaki gelişmeler ütopyalarda istenilen refah toplumunun temel dinamiği olurken, distopyalarda insanın tam kontrolü, özgürlük ve refahının baskılayıcısı olarak kurgulanır. Bezel, şöyle ifade eder: "Ütopya, bir çeşit yeryüzü cenneti önerirken, distopyalar akıllarında bir yerde gizli olan cenneti inşa etmeye çalışanların yarattığı cehennemi sergiler; ütopya mutluluk için uyum gereğini vurgularken, distopyalar uyum düzeni adına yol açılan korkuyu ve acıyı anlatırlar."<sup>5</sup> Kurulması planlanan toplum tasarısına geçmiş ütopyalardan destek bulunabileceği gibi, çok farklı kurgularla da bu tasarı kurgulanabilir. Burada gözden kaçırılmaması gereken şey, insanoğlunun ütopya yazmaktan hiç vazgeçmemesidir.

Ütopya ve distopyalarda kurgulandığı şekliyle mi insanlık yol almaktadır? Yoksa ütopyik ve distopik mekanlar zaman treninin uğradığı birer istasyon mudur? Gelecekle bağlantılı olmasaydı yani sadece geçmişe ait nostaljik kurgular olsaydı ütopya ve distopyalar dikkat çeker miydi? Bu soruların zaman kavramını her yönüyle bu yazın türlerinin içine dahil ettikleri görülebilir.

Son iki asır içerisinde farklı dillerde eser kaleme alan düşünür ve edebi kişiliğe haiz kimseler, özellikle bilim ve teknikle harmanlanmış kurgularla, ütopya türünden sayısız eseri yazın dünyasına kazandırmışlardır. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış ve ütopya türünden pek çok eser yazmış olan İngiliz düşünür Herbert George Wells (1866-1946) de bu kimselerin önemlilerindendir. Bu makalede biz, Wells'in bu türden yazdığı ilk eserlerden olan "Zaman Makinesi"ni<sup>6</sup> (1895) ele alacağız.

4 Michael S. Roth, *Trauma: A Dystopia of The Spirit* (New York: Berghahn Books, 2005), 230.

5 Nail Bezel, "Ütopyalarda ve Karşı Ütopyalarda Aklın ve İnsanın Durumu ve Kapsamı," *Varlık Dergisi* 1026 (3), (1993): 17.

6 Eserin İngilizce metni 1895 yılında son haliyle William Heinemann tarafından basılmış ve çevirileri de bu metin üstünden yapılmaktadır. Biz, çevirisi Celal Üster tarafından yapılan ve Türkiye İş Bankası kültür yayınları tarafından Ekim 2017 tarihli basımını esas alarak incelememizi yaptık.

## 1. 'Zaman Makinesi'nin Ana Teması

Herbert George Wells, bilim eğitimi almış ve bilimsel faaliyetlere meraklı, akademik uyumu olmayıp kendine has yazma ve çalışma metodu ile gazetecilik ve yazarlık da yapmış bir düşünürdür. Bilimsel sosyalizm düşüncesine açıkça bağlı olduğunu söyleyen ve bunu da eserlerinde okuyucuya hissettiren Wells, sahip olduğu bu özellikleri yazmış olduğu eserlere yansıtmıştır. Ütopya türünden yazdığı eserlerinde hemen hemen bu çizgiden hiç ayrılmaz. Onun bilim kurgu içerikli ütopyaları da kendisinden sonraki bilim kurgu romanlarına etki etmiş ve bazı sinema filmlerine<sup>7</sup> konu olmuştur.

Kategorik olarak zamanın dışında kalan “ne bir birey, ne bir toplum ne de bir varoluş tarzı söz konusudur.”<sup>8</sup> Bilimin sağladığı verilerle çoğunlukla gelecek zamanda oluşturulan bir kurgu, kurgulayan yazarın ulaşmak istediği sonuç bakımından ütopya ya da distopya olabilir. Wells'in “Zaman Makinesi” adlı eseri de fikir bakımından ilginç bir bilimsel kurgu ile karşımıza çıkar ve pek çok kişiyi cezp eder. “Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler.”<sup>9</sup> cümlesini geçmişte olmuş ve gelecek zamanda olacak şeyleri bilmek gibi bir düşünce ile birleştiren, Wells'in her insanı celp edecek bir zaman makinesi tasavvur etmesi dikkat çekici hale gelir. Kim böyle bir makine ile yolculuk yapıp pek çok şeyi yakinen bilmek istemez ki?

19. Yüzyılın sonlarında iyice gelişen buhar gücü teknolojisi Wells'in zihnini çağlar ötesindeki zaman ve mekanlara taşımıştı. Buharlı makinelerin İngiliz bilim adamlarının katkılarıyla sanayi ve ulaşımda yaygın kullanıma sahip olması, doğal olarak, o dönemde gözlerini hayata açmış ve bu makinelerin etki gücüyle heyecanlanmış Wells'i de etkilemiştir. Sanayi devrimindeki bilimsel gelişmelerin insan özgürleşmesine katkısı olsa da beklenen sonuçları vermediğine yönelik değerlendirmeler, Wells'in bazı kurgularında distopyaya dönüşmüştür.

İçinde bulunduğu dünyayı anlamlandırmak isteyen insan, “olayları, olguları ve durumları geniş bir perspektiften açıklama ve değerlendirme faaliyetine”<sup>10</sup> girer. Bunu da zamanın evrelerine yaymaya çalışır. Gelecek zaman ise “insanın aktif ve özgür olduğu bir zaman boyutu olarak”<sup>11</sup> karşımıza çıkar. Pek çok icadın birbiriyle yarıştığı bir dönemde zaman makinesini icat etmeyi düşünmek yaratıcı bir fikirdir. Bu makine var olan zamanda yer değiştirmeyi değil geçmiş ve gelecek zamanlar arası yolculuğu başarmak ister. Gelecek temalı olduğu için ve o geleceğin de kaç nesil sonra gerçekleşeceği belli olmadığından bilimkurgu içerikli ütopya/distopyalar, okuyucuları birkaç nesil takip ettirecek bir başarı yakalarsa başarılı olur. Zaman makinesi de böyle bir fikri kurguya ve başarıya sahiptir. Burada şu soru akla gelebilir: Ütopya ya da distopya zaman makinesinin kendisi midir yoksa onun vardığı yerlerde şahit olunacağı düşünülen şeyler midir?

Çağdaş bilimkurgunun babası sayılan H.G. Wells, ‘Zaman Makinesi’ eseri ile hayal gücünü zorlayan zamanlara yolculuk yapmayı göstermek istemiştir. Mattelart, “hem ütöpik hem de distöpik öğeler barındıran” zaman makinesi ile ilgili değerlendirme yaparken eserdeki ilerlemeci teknoloji vurgusunu şöyle ifade eder: “H. G. Wells teknik ilerlemeyi insanları özgürleştiren kullanımlara doğru yeniden yönlendirme olanağına ina-

7 Bkz. “Dünyalar Savaşı”, “Görünmez Adam”.

8 Arslan Topakkaya, “Eski Türkler’de Zaman,” *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 15 (Haziran 2021): 17.

9 Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010), I, 980a-21.

10 Serdar Saygılı ve diğerleri., *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Felsefenin Değeri* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 36.

11 Arslan Topakkaya, *Felsefe Din ve Kültürde Zaman* (Ankara: Say Yayınları, 2017), 242.

nır.”<sup>12</sup> Fakat ilerleyen teknoloji her daim insanın hayrına mıdır? Bu soruya olumlu cevap Wells’in bu eserinde pek karşılık bulmaz. O, zaman yolculuğu hayalinin okuyucunun zihninde oluşturduğu ortamdan istifade ederek ilerleyen dönemlerde dönüşeceğine inandığı yaşam biçimlerinin sorgulamasını bu eserle başarmak ister.

## 2. ‘Zaman Makinesi’nin Teorik Temeli

Wells, aslında zaman makinesi fikrinin temellerini ilk defa ‘Kronik Argonautlar’ adlı kitabında işlemiştir; ama çok fazla detay vermemiştir. Bu kitapta sadece basit bir mekanizma ile zaman bakımından da çok fazla uzağa gitmeden geometrik temelli bir kavrayışın bu iş nasıl deruhte edebileceğinin ipuçları veriliyordu. Kısaca söylemek gerekirse; geometride boyutlarla ilgili olarak uzunluk, genişlik ve derinlikten başka süreklilik boyutu olarak zamanı kabul eden Wells, üç boyutun şimdiki zamanla ilgili olduğunu dördüncü boyutun ise geçmiş ve geleceği birleştiren böylece insana hareket kabiliyeti veren boyut olabileceği fikrini esas alıyordu. (O zamanın şartları içerisinde tartışılabilir bir konunun bugün nasıl anlaşılacağı bizim konumuz dışında kalmaktadır.) Wells bu ön kabulden sonra şöyle diyordu: “Otuz yıl aralıksız süren emek, sonra madde, biçim ve yaşamın gizli şeylerinin arasındaki en derin düşünce ve zamanda yolculuk eden gemim Kronik Argo, işte böylece artık kendi zamanıma ulaşınca kadar yıllar arasında seyahat ederek kendi çağıma gidebiliyorum.”<sup>13</sup> Yani, bulunduğu çağdan bunalmış bir düşünürün ideal çağ ve yaşam arama düşüncesi -ki kendini ister geçmiş ister gelecekte var olduğunu düşündüğü ideal çağa ait hissediyor- onu zaman makinesi tasarlamaya itmiştir denilebilir.

Yukarıda değinildiği eserin devamı olarak ‘Zaman Makinesi’ eseri de teorik temel olarak kendisini geometrik boyutlar üzerine konular. Eserin başkahramanı olan zaman gezgini, bilimsel ve entelektüel tartışma yaptığı arkadaşlarına<sup>14</sup> zaman makinesini göstermeden önce onları zamanın uzayın bir boyutu olduğu fikrini kabule zorlar. Zamanda hareketi “İçinde bulunduğumuz andan her zaman uzaklaşıyoruz. Maddi olmayan, hiçbir boyutu bulunmayan zihinsel varoluşlarımız, doğumumuzdan ölümümüze kadar, değişmeyen bir hızla zaman boyutundan geçiyor.”<sup>15</sup> sözleriyle anlatmaya çalışan zaman gezgini, büyük buluşunun özünü böylece özetlemeye çalışır. Yine o, zamanda hareketin mekânda hareket gibi ileri ve geri olabileceğini aktarmaya çalışır.

Zaman gezgininin anlattıklarına şüphe ile yaklaşan ve anlamak için sorular soran dinleyiciler ondan elle tutulur, gözle görülür bir kanıt isterler. Zaman gezgini, onlara zaman makinesinin çalışan küçük bir prototipini<sup>16</sup> getirir ve bir masa etrafında gözlerinin önünde test eder. Makine hareket ettirilince gözden kaybolur ve izleyiciler hayrete düşer. Zaman gezgini tam bu noktada prototipin büyük halini laboratuvarında birkaç güne tamamlayacağını ve zamanda seyahate çıkacağını söyler; dinleyicileri laboratuvara götürüp tamamlanmamış makineyi gösterir ama çok da inandıramaz. Gezginin makineyi test etmiş olarak bir hafta sonra aynı mekânda buluşma sözüyle toplantı sonlanır. Bir hafta sonra sözleşilen vakitte misafirler zaman gezgininin evinde

12 Armand Mattelart, *Gezegensel Ütopya Tarihi*, çev. Şule Çiltaş. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 197.

13 Herbert George Wells, *Kronik Argonautlar*, çev. Kübra Kavasçınay. (İstanbul: Laputa Kitap, 2020), 31.

14 Bu karakterler en başta ve sonradan farklılıklar göstermekte. Bunlar: Doktor, Psikolog, Yayın Yönetmeni, Gazeteci, İl Başkanı, Genç adam vb.

15 Herbert George Wells, *Zaman Makinesi*, çev. Celal Üster. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 6-7.

16 Parlak madeni bir içinde fildişi ve saydam bir kristalimsi madde olan, küçük kumanda kolları ve selesi olan, küçük bir masa saatinden biraz büyükçe bir maket.

toplanır ve onu beklerler. Nihayet gezgin yorgun, argın bir halde eve gelir. Kendini toparlayıp karnını doyurduktan sonra başardığı zaman yolculuğunu anlatmaya koyulur. Bu anlatımda dikkate değer ilk şey, gezginin aynı gün içerisinde -yaklaşık on saatlik bir dilimde- bütün zaman yolculuklarını tamamlamış olmasıdır.<sup>17</sup> Burada yolculuk aynı gün bile olsa gün içerisine yayıldığı için bazı itirazlar akla gelebilir: Zamanda ileri gidildikten sonra geri dönüş neden ilk başlanılan 'an'a denk gelmez? Zaman yolculuğu, bulunulan zamandan ani bir sıçrama hareketi ile başlayıp çağları aşıyorsa bu hareket yatay yayılma özelliğinden uzak olmalı değil midir? Yani sıçrama dikey olmak zorunda değil midir? Zaman yolculuğunda zaman kaybetmek paradoks mudur? Bu tip sorulara eserde cevap verilmemesi eksiklik olarak karşımızda durur.

Wells araştırmaları uzmanı Parrinder'e göre "Zaman Makinesi' her şeyden önce Darwinci görüşten hareketle oluşturulan eşsiz bir gelecek yorumudur." Bunun yanında zamanda biraz ileri gitmek bile hem "kişinin kendi ölümüne gitmesi" hem de "zaman makinesinin de kendi ölümüne gitmesi"dir. Wells bu kitapla insanlıkla beraber "kendi ölümünün ötesine geçmeyi" göstermeye çalışıyordu. Yine ona göre 'Zaman Makinesi', "ütopya rüyasını madara etmekle birlikte, ütopyaı öldürmeyen"<sup>18</sup> bir eserdir. Daha sonraki dönemlerde Wells, başka ütopya da kaleme alacaktır.

### 3. 'Zaman Makinesi'nde Ütopya

Önce makine ile yaptığı yolculuğun nasıllığını daha sonra da yolculuktaki hislerini anlatmakla işe başlayan zaman gezgininin bilim tasavvuru, evrim anlayışı ve toplum yapısı hakkındaki düşünceleri birbiriyle birleşince ortaya oldukça farklı bir anlatı çıkar. Zamanda yolculuk, farklı zamanlarda olsa da mekân bakımından çeşitli değişikliklerle beraber ilk bulunulan mekânda- eserde İngiltere- geçer.

Zamanda yolculuk, makinenin selesine oturup 'hareket kolu'na dokunmakla başlar. Makine önce ani bir sıçrayışla bulunduğu mekândan gökyüzünün bir noktasına ulaşır; yavaştan hızlıya olacak şekilde gezgine önce günleri, ayları, yılları sonra binlerce asırlık zamanı aşırır ve "sekiz yüz iki bin yedi yüz bir" senesine götürür. Yolculuk esnasında bedensel ve ruhsal bazı hisler, korkular ve heyecanlar gezgini etkilese de, ileriye doğru yapılan bir gezide durmayı bilmek ve buna karar vermek onun için en önemli anı oluşturur. Ortaya çıkan tarih de 'durma kolu'na dokunuşun sonucudur.<sup>19</sup> Böylece Wells, daha ne kadar ileri gidebiliriz sorusu konusunda okuyucuyu afakî bir rakamla hayrete düşürmek ister.

Trafikte kaza yapan araçtan sağ kurtulan ama şok geçirmiş biri gibi, zaman gezgini de makineden düşer düşmez epey bir müddet olanı biteni anlamadan çevresini izler. Gözüne ilk çarpan şey 'sfenks'e benzeyen büyük beyaz bir bina, büyük geniş binalar topluluğu ve çevresindeki doğal güzellikler olmuştur. Deli cesareti olduğunu düşündüğü yolculukla ilgili zihni şu sorgulamalarla eski haline döner: "İnsanlığın başına neler gelmişti? Ya zulüm ortak bir tutku olmuşsa? Ya bu arada ırk gelişip insanlığını kaybetmiş ve insanlık dışı, merhametsiz ve karşı konulamaz derecede güçlü bir yaratık haline gelmişse? Ben eski dünyanın bir vahşi hayvanı gibi algılanabilirdim, hem de halk tarafından en korkuncu, en iğrenci diye bilineni; vakit kaybetmeden

<sup>17</sup> Wells, *Zaman Makinesi*, 9-19.

<sup>18</sup> Patrick Parrinder, "The Time Machine: HG Wells's Journey through Death," *The Wellsian: The Journal of the HG Wells Society* 4, (1981): 15-23.

<sup>19</sup> Wells, *Zaman Makinesi*, 20-23.

katledilecek mundar bir mahluk olarak.”<sup>20</sup> Bu ifadeler trafik kazası sonrası kötü duygular olarak okunabileceği gibi, Wells’in ütopyasını distopyaya çevirecek ilk fikirleri de içinde barındırmaktadır.

Zaman gezgini bu uzak gelecekte önce ‘altın çağ’ denilebilecek bir durumla karşılaşır.<sup>21</sup> İlk olarak kendisine doğru yaklaşmakta olan insanlar<sup>22</sup> ve kıyafetleri dikkat çeker. Boyları yaklaşık bir metre yirmi santim civarında, parlak yüzlü, saçları tek düze, neşeli, akıcı bir dil konuşan bu ‘insancıklar’ın üzerinde basit birer cübbe gibi görülen elbiseleri vardır. İlk iletişimleri gezginde bir hayal kırıklığı yaratır; çünkü bu insanların tavırları çok basittir. ‘İlerlemeci evrimci’ bir fikre sahip olan gezgin bu durumu şöyle ifade eder:

“Birdenbire aklıma bir soru takılmıştı: Bu yaratıklar akılsız mıydı? Bu fikir beni nasıl çarptı bilemesiniz. Malumunuz her zaman, ‘sekiz yüz iki bin küsur yılı’ insanların bilgi, sanat, her şeyde bizden inanılmaz derecede ileride olacaklarını öngörüydüm. Sonra bir tanesi aniden, bizim beş yaşındaki çocuklarımızın zekâ düzeyinde olduğunu gösteren bir soru sordu; ben bir yıldırımın içinde güneşten mi gelmişim! Kıyafetleri, ince narin uzuvları ve kırılğan yüz hatları üzerine daha önce muallakta bırakmış olduğum hükmümü serbest kıldı bu. Zihnime bir hayal kırıklığı aktı hızla. Bir an için ‘Zaman Makinesi’ni yok yere kurmuş olduğumu hissettim.”<sup>23</sup>

Bu insanlar, gezgini yaşadıkları yere götürürler, o da etrafı ve insanları inceler. Gezginin ilk gözlemleri şunlardır: ‘viran olmuş ihtişam’ içinde su kenarına yayılmış bahçeler ve çok değişik bitkiler, büyük ama bakımsız binalar, tamamen vejetaryen bir beslenme, neredeyse cinsiyetleri fark edilmeyen, soyut sözcüklere sahip olmadan konuşan ve topluca yaşayan tek tip insan modeli vs.<sup>24</sup>

Birkaç günlük gözlemden sonra zaman gezgini, bu zaman dilimi ile ilgili yargılarda bulunmaya başlar. Wells’in insana ve topluma ait görüşlerinin temel dinamikleri başkahramanın bu yargılarında bulunabilir. Onun gözlemlerine göre, ‘komünizm’ benzeri toplu yaşam yerleri aile kurumunu ortadan kaldırmıştır. Hiçbir yerde sahiplik bildiren ‘çit’ler yoktur. Görünürdeki refah, onları çalışmaktan uzaklaştırmıştır çünkü çocukları için gelecek kaygısı taşımıyorlardır. Yine ‘ilerlemeci evrimci’ düşüncesine göre, insanların zamanla doğanın tüm dengesini bütün canlılar lehine düzenlediği fikri apaçıktır. Zararlı hiçbir bitki ve hayvan yoktur. Önleyici tıp amacına erişmiş hastalıkları bitirmiştir. Sınıfsal ve ekonomik hiçbir mücadele kalmamıştır. Nüfus artışı azaldığı için buna bağlı sorunlar da ortadan kalkmıştır. Mağazalar, reklamlar, trafik ve bütün gürültü kaybolmuştur. Adeta bir cennet hali yaşanıyordu. Evrim kanunları gereği gelişim için gerekli olan zıtlıklar ortadan kalkmış, doğa fethedilmiş ve dinginlik hâkim olmuştur. Güç, zayıflık gibi görünmektedir. Sanki insanlık son demlerini yaşamaktadır.<sup>25</sup>

Gezgin, yukarıdaki tespitleri gün batımına doğru yaparken ani bir aydınlanma ile bazı sorulara cevap bulmaya çalışır: Yukarıda anlatılanlar aydınlıkta ve yer üstündeki yaşama yani göz önünde olana aittir. Ya karanlıkta ve göz önünde olmayan yerlerde yaşam nasıldır? Kanalizasyon şebekesi var mıdır? Yaşlı ve düşkün insan olmayan bu yaşamda ölüm nasıldır ve mezarlık var mıdır? Kullandıkları araçları ve giysileri üretecek bir fabrikaları, satın alacak dükkanları olmadığına göre bunlar nereden gelmektedir?

20 Wells, *Zaman Makinesi*, 24.

21 Eserde geçen bu tarifler daha önceki ütopyalarla benzerlik taşımaktadır. Bkz. Mahmut Avcı, “Tommaso Campanella ve Thomas More’un Ütopyalarının Karşılaştırılması” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, 2006), 74 vd.

22 Eserde iki tip insan karşımıza çıkacak: Yer üstünde Eloi’ler, yer altında Morlock’lar.

23 Wells, *Zaman Makinesi*, 27.

24 Wells, *Zaman Makinesi*, 28-32.

25 Wells, *Zaman Makinesi*, 32-36.

Bu noktada Wells, önceki ütopyalara atıfta bulunur: “Okumuş olduğum bazı ütopya ve gelecek zaman kurgularında binalar, sosyal düzenlemeler ve buna benzer şeyler hakkında geniş ayrıntılar veriliyor. Ne var ki, tüm dünya tek kişinin hayal gücüyle sınırlı olduğunda böyle ayrıntıları elde etmek kolay iken, benim burada bulduğuma benzer gerçeklerin ortasına düşmüş bir gezgin için büsbütün erişilmezdir.”<sup>26</sup> Bize göre bu söylem, önceki ütopyalara yüceltmek için de söylenmiş olabilir; kendi ütopyasının zorluğunu ortaya koymak için de. En nihayetinde yazılan bir eserdeki tasvirler, ne kadar çok olursa olsun, yazarın zihnindeki kavramlarla sınırlıdır. Yazarın benzer yapıtlardan farklı bir şeyler söylemesi de ütopya türü eserlerde epey hayal gücü gerektirir. Çünkü geleceği tahmin etmenin çok zor olduğu kabul edilmelidir.

#### 4. 'Zaman Makinesi'nde Distopya

Wells'in 'sekiz yüz iki bin yedi yüz bir'de bulunduğu ütopya, başkahramanın zaman makinesini tekrar görmek istemesiyle distopyaya dönüşür. Gezgin, zihnine takılan sorularla boğuşurken zaman makinesini merak eder. Fakat onun bulunduğu yerden sürüklenerek sfenksin içine taşındığı öğrenir. Onu oradan çıkarmak için çok uğraşsa da başaramaz ama 'kim yapmış olabilir?' sorusu onu karanlığın ve yer altının gizemine götürür. Merak ve gözlemi iki tür insan fikrini zihninde uyandırır.

Yer üstünde yaşayan Eloi'ler gündüz ne kadar güvende iseler gece de o kadar güvensiz ve korku içindeydiler. Bu sebeple iyi aydınlatılmış yerlerde topluca yatıyorlar ve asla karanlıkta dışarı çıkmıyorlardı. Bunun sebebini tuhaf görünüşlü yaratıkları gördüğünde anlar ve şöyle diyecektir: “İnsan tek bir tür olarak kalmamış, iki ayrı hayvana ayrılmıştı: Benim zarif 'Yukarı Dünya' çocuklarım neslimizin tek torunları değildiler, önümde şimşek gibi çakan, gecelerin bu rengi ağarmış, iğrenç hayvanı da tüm çağların vârisiydi.”<sup>27</sup> Bu yaratık dediği şeyler, insanın yer altında yaşayan türü olan Morlock'lardır.

Morlock'lar, insan-örümcek tırmanışına sahip, lemur görünümlü, kırmızı gözlü, sarı saçlı, soluk benizli, hızlı ama çarpık vücutlu, kuyularla indikleri yer altında havalandırma ile yaşayan, üretim işini üstlenmiş, Eloi'lerle beslenen (insan yiyen etcil) ve dilleri yukarıdakilerden farklı bir türdür. Gezgin, bunların yaşadığı yeri görmek için kuyulardan birinden aşağı iner. Kibrit marifetiyle çevreyi gözlemlemeye ve bilgi edinmeye çalışır. Havalandırma makinelerinin aşırı gürültüsü, nemli zeminler, pis kokular ve gittikçe daha fazla yaklaşım taciz eden Morlock'lar gezginde yukarı çıkma hissi oluşturur ve kaçmaya başlar. Neredeyse yakalanacaktır ama kibritler sayesinde kurtulur. Gün ışığına çıkınca iki tür arasında karşılaştırma yapar.<sup>28</sup>

Wells, burada kendi döneminin sosyal yapı eleştirisi ile durumu açıklamaya çalışır. Zaten ütopya ya da distopyaların yazılış amaçlarından biri de budur. O, karşılaştırmaya önce ekonomi temelli yaklaşır. Ona göre bu iki tür arasındaki fark seyahatten önce yaşadığı dönemdeki toplumsal koşulların bir benzeri ve sonucu gibidir. Zenginler ve yoksul emekçi kesimlerin yaşamı da aydınlık ve refah ile karanlık ve kötü şartla çalışma ve yaşama arasındaki farktan oluşmaktadır. O, bu durumu tam olarak şöyle ifade eder:

“Zenginlerle fakirler arasında büyümekte olan uçurum, bir sınıfla öteki arasındaki alışverişi sağlayan, türümüzün sosyal tabakalara göre bölünmesini geciktiren sınıflar arası evlilikleri daha da seyrekleştirecek. Böylece, sonunda yerin üstünde, zevk, konfor ve güzellik yaşayan 'sahip-olanlar' ile yerin altında, sürekli bir biçimde

<sup>26</sup> Wells, *Zaman Makinesi*, 45.

<sup>27</sup> Wells, *Zaman Makinesi*, 52.

<sup>28</sup> Wells, *Zaman Makinesi*, 53-60.



işlerinin koşullarına uyum sağlamakta olan işçiler, yani 'sahip-olmayanlar' kalacak. Yerin altına indiklerinde, mağaralarının havalandırılması için kuşkusuz azımsanmayacak miktarda kira ödemek zorunda kalacaklar ve reddederlerse eğer, açlıktan sürünecek ya da borçlarının batağında boğulacaklar. Sefil ve asi mizaçta olanlar ölecek; nihayet o sabit denge sağlanınca, geride kalanlar yeraltı yaşamlarının koşullarına, 'Yukarı Dünyalı'ların kendi koşullarına uyum sağlayacağı kadar uyacak ve kendilerine göre mutlu olacaklar. Bunu düşününce bir türün biblomsu güzelliği; öbürünün de soluk beyaz rengi bütün bunların doğal bir sonucuymuş gibi geldi bana."<sup>29</sup>

Wells, bu ekonomik açıklamaları dayanak yaparak ütopyasını distopyaya çeviren insana dair genellemelere ulaşır:

"Hayalini kurmuş olduğum, insanlığın büyük zaferi aklımda farklı bir şekil aldı. Ahlâk eğitiminde ve genel işbirliğinde benim düşündüğüm gibi bir zafer kazanılmamıştı. Bunun yerine, mükemmelleştirilmiş bir bilimle donanmış gerçek bir aristokrasi ve mantıklı sonuçlar için çalışan bugünün sanayi düzenini gördüm. Zaferi, yalnızca doğanın üzerinde bir zafer olmamış, hem doğayı hem de insan yoldaşlarını yenilgiye uğratmıştı."<sup>30</sup>

Hem ekonomi temelli açıklamaları hem de eşitsizlik üzerinden yaptığı vurgular, Wells'in dünya görüşü hakkında yeteri kadar bilgi vermektedir. Sosyalist temelli bu düşüncelerdeki karamsarlık, okuyucuda gelecekteki insana dair kötümserlik duygusunu uyandırmaktadır.

Yeniden zaman makinesini düşünen gezgin, onu sfenks'ten kurtaracak malzeme arayışına yönelir ve malzemeyi uzakta gördüğü 'yeşil porselen sarayı'nda bulmayı umar. Tüm bu yolculuklarda boğulmaktan son anda kurtardığı ve arkadaşlık yaptığı 'Weena' vardır. Oraya vardığında oranın eski çağlara ait bir müze olduğunu görür. Sanki günümüzde farklı yapılarda sergilenen bütün dinsel, bilimsel ve sanatsal kültür öğeleri tek bir yerde toplanmış ve muhafaza edilmiştir. Ancak müzeye ilgi de yok olmuştur. Kendinden bir şeyler bulmak gezgini mutlu etse de orada işine yarayacak kibrit, kafur ve silah olarak kullanabileceği demir bir makine kolundan başka bir şey bulamaz. Tekrar sfenks'e doğru yol alırken karanlık çöker. Karanlık Morlock'ları beraberinde getirir. Bu kez tehlike çok daha fazladır. Ateş yakıp kafurları tutuşturarak tehlikeyi bertaraf etmek istediği sırada Weena'yı kaybeder. Yine üzerine saldıran bu insansı yaratıklardan kurtulmak için demir kolu kullanır ve içinde bulunduğu ormanı yakar. Bütün bu dehşet sahneleri onda tiksinti uyandırır ve makineyi tekrar geri alma ve buradan uzaklaşma hissini hızlandırır.<sup>31</sup>

Gezgin, Eloi'lerin arasına dönünce tekrardan karşılaştırmacı düşüncelere dalar. Yine Wells, başkahramanı yoluyla sosyalist ve evrimci görüşlerini ön plana çıkaran değerlendirmelere başlar:

"İnsan zekâsı hayalinin ne kadar kısa sürmüş olduğunu düşünmek beni üzdü çünkü intihar etmişti. İstikrarlı bir biçimde kendini rahatlık ve kolaylığa, parolası güvenlik ve süreklilik olan dengeli bir topluma ayarlamış, tüm beklentilerini gerçekleştirmiş, sonunda da bu hale gelmişti. Bir defa, yaşam ve mülkiyet neredeyse mutlak bir güvenliğe ulaşmış olmalıydı. Zengin varlık ve konforundan, emekçi ise yaşam ve işinden emin kılınmıştı. Şüphesiz oradaki o kusursuz dünyada çözülmemiş hiçbir işsizlik problemi, hiçbir toplumsal sorun kalmamış ve bunu büyük bir sessizlik izlemişti. Zihinsel çok yönlülüğün değişim, tehlike ve belanın telafisi oluşu, gözden kaçırdığımız bir doğa yasasıdır. Çevresiyle kusursuz bir ahenk içinde yaşayan bir hayvan, mükemmel bir mekanizmadır. Alışkanlık ve içgüdü çaresiz kalmadıkça doğa zekâyâ asla başvuramaz. Değişimin ve değişime gereksinimin olmadığı yerde akıl da yoktur. Yalnızca çok çeşitli ihtiyaçları ve tehlikeleri karşılamak zorunda olan hayvanlar zekâdan paylarını alırlar. İşte, benim gördüğüm, Yukarı Dünya insanının o dermansız şirinliğe, Yeraltı Dünyası'nın da yalnızca mekanik endüstriye doğru sürüklenmiş olduğuydu. Ama o mükemmel devlette mekanik kusursuzluk için bile eksik olan tek şey vardı: mutlak istikrar. Belli ki, zaman geçtikçe Yeraltı Dünyası'nın beslenme düzeni, her nasıl yürütülmüş idiyse, bozulmuştu. Birkaç bin yıl boyunca uzak tutulmuş olan İhtiyaç Ana geri geldi ve işine aşağıda başladı. Ne kadar kusursuz olursa olsun, yine de biraz düşünülmüş dış dünya

29 Wells, *Zaman Makinesi*, 54-55.

30 Wells, *Zaman Makinesi*, 55.

31 Wells, *Zaman Makinesi*, 62-83.

alışkanlıklarına ihtiyaç duyan makineyle içli dışlı olarak Yeraltı Dünyası, büyük olasılıkla elinde, diğer insani özelliklerden olmasa da, yukarıdakinden daha fazla inisiyatif bulunduruyordu. Ve diğer yiyecekleri tükenince eski alışkanlıklarının o ana kadar yasaklamış olduğu şeye yöneldiler.”<sup>32</sup>

Nihayetinde sfenks'in yanına gider ve açılmış bir kapının içinden zaman makinesini görür. Morlock'ların kendisine tuzak kurduğunu fark etse de önemsemez. Küçük bir mücadeleden sonra zaman makinesiyle 'sekiz yüz iki bin yedi yüz bir' senesinden ayrılır ve daha uzak yıllara seyahat eder. Artık neredeyse dünyanın sonuna gelmiştir. Güneş doğup batmamakta, ay gözükmemekte, gökyüzü maviliğini kaybetmiş ve dünyaya 'alacakaranlık' çökmüştür. İnsan nesli tükenmiş sadece birkaç kabuklu yaratık kalmıştır. En sonunda otuz milyon yıl sonraya kadar yolculuğu devam ettirir ve dünyanın ve canlılığın çöküş ahvalini anlatır. Gezgin, bu halden hiç de mutlu değildir ve cesaretini toplayıp zaman makinesi ile kendi zamanına ve yaşadığı yere geri döner.<sup>33</sup>

Dinleyicilerin meraklı ve şaşkın bakışlarının hiç eksilmediği bu gelecek tasavvurunun anlatıldığı ütöpik ve distöpik mekanlarla ilgili kanıt olarak Weena'nın cebine koyduğu beyaz kurumuş çiçekler vardır. Wells, diğer ütopya/distopya kitaplarında olduğu gibi okuyucuları inanıp inanmamakta serbest bırakır ve şunları söyler: “Bir 'Zaman Makinesi'ni gerçekten yaptım mı, yoksa yalnızca modeli mi bu? Ya da her şey yalnızca rüya mı? Hayatın bir rüya olduğunu söylerler, hatta berbat bir rüya; ama iyi gelmeyecek bir rüyaya daha dayanmam.” Sonra konuklarını makineye götürür ve onun gerçek olduğunu söyleyerek hikayesini tasdikler. Ertesi gün zaman gezgini, bir fotoğraf makinesi ve sırt çantasıyla tekrar yolculuğa koyulur ama bir daha geri dönmez.<sup>34</sup>

Wells, hikâyeyi şöyle tamamlar: “Zaman gezgininin insanlığın gelişimine hiç de iyimser bir gözle bakmadığını ve durmadan büyüyen uygarlığı önünde sonunda yaratıcılarının üstüne yıkılıp onları yok edecek bir ahmaklık yığını olarak gördüğünü biliyorum. Madem böyle, o zaman böyle yaşamaktan başka çaremiz yok. Ama gelecek benim için hala kapkaranlık ve boş.”<sup>35</sup> Dönem eleştirisini umutsuz bir distopyaya dönüştüren de tam bu sözlerdir.

## Sonuç

Ütopya veya distopya yazarının amacı nedir?' sorusuna şöyle cevap verilebilir: Ütopya ve distopyalar insan olmak ve insan kalmak/insanlığı devam ettirmek arasındaki farkı bize zıt taraflardan göstermek için yazılmışlardır. Ütopyaların muhtemel cennet vaadi karşısında distopyalar gelecekteki muhtemel cehennemi gösterirler. 'Zaman Makinesi'nde anlattığı olaylarla Wells, kendi döneminin politik eleştirisiyle insanlığın uzak geleceğindeki korkunç sayılabilecek yazgısını birleştirmeye çalışmıştır.

Wells, bu eseri yazmayı ilk tasarladığında zihninde ütopya ya da distopya olabileceğine dair kesin bir fikri var mıydı? Böyle bir soruya cevap vermek kolay değildir. Zira eserin kaleme alıcısı eserin sınırlarını belirlese de bazen yazım süreci eser sahibinin fikrini değiştirebilir. 'Zaman Makinesi'nde sanki böyle bir durumla karşılaşırız. Yani Wells'in teorik olarak amaçladığı şeyle pratikte bulduğu şey arasında uçurum var gibidir.

32 Wells, *Zaman Makinesi*, 85-86.

33 Wells, *Zaman Makinesi*, 87-95.

34 Wells, *Zaman Makinesi*, 95-99.

35 Wells, *Zaman Makinesi*, 100.

Eserde görünür olan şeylerden biri de gelecek korkusudur. Geleceğe gitmek parlak bir fikir de olmayabilir. Çünkü gelecek bugünden şekilleniyorsa ne yaparsak yapalım geleceği bizzat görmek geçmişi de değiştirecektir. Bu ise anı olduğu gibi yaşamayı hem imkânsız hem de anlamsız kılacaktır. Neticede bu durum geleceği kurgulamada insanı daha temkinli olmaya itebilir.

‘Zaman Makinesi’nin başkahramanının pek çok kez ölüm tehlikesi ile yüz yüze gelmesi ama bunlardan kurtulup geri dönmeyi başarabilmesi okuyucuya idealizmi de aşılır. Bu durum yazarın özel yaşamında karşılaştığı tehlikelere verdiği bir cevap olarak da okunabilir. Şüphesiz kimse ölümsüz değildir, ancak çağları bilim ve teknikle aşabilme yoluyla ölümsüzlük kazanmak fikri bir tespit olarak karşımızda durur. Bu da düşünürleri gelecek tasavvurundan koparmayan temel felsefedir denilebilir.

### Kaynakça

- Aristoteles. *Metafizik*. Çeviren: Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010.
- Avcı, Mahmut. “Tommaso Campanella ve Thomas More’un Ütopyalarının Karşılaştırılması.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, 2006.
- Bezel, N. “Ütopyalarda ve Karşı Ütopyalarda Aklın ve İnsanın Durumu ve Kapsamı,” *Varlık Dergisi* 1026 (3), (1993): 17-25.
- Kumar, Krishan. *Ütopyacılık*. Çeviren: Ali Somel, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Kumar, Krishan. *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*. Çeviren: Ali Galip, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006.
- Mattelart, Armand. *Gezegensel Ütopya Tarihi*. Çeviren: Şule Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Parrinder, Patrick. “The Time Machine: HG Wells’s Journey through Death,” *The Wellsian: The Journal of the HG Wells Society* 4, (1981): 15-23.
- Roth, M. S. *Trauma: A Dystopia of The Spirit*. New York: Berghahn Books, 2005.
- Saygılı, Serdar, Mahmut Avcı, Nazım Bayrakdar ve Nurullah Denizer. *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Felsefenin Değeri*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Topakkaya, Arslan. “Eski Türkler’de Zaman,” *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 15 (Haziran 2021): 17-22.
- Topakkaya, Arslan. *Felsefe Din ve Kültürde Zaman*. Ankara: Say Yayınları, 2017.
- Wells, Herbert George. *Kronik Argonautlar*. Çeviren: Kübra Kavasçınay, İstanbul: Laputa Kitap, 2020.
- Wells, Herbert George. *Zaman Makinesi*. Çeviren: Celal Üster, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.